

המשפטים שנדחו – משפט לנינגרד השני

המשטר הסובייטי הצליח במידה רבה לשמור בסוד מפני העולם המערבי את תהליך קבלת ההחלטות שלו. זו הסיבה המרכזית לכך שהערכותיהם של מעצמות המערב את מדיניות החוץ והפנים של ברית-המועצות היו מבוססות בעיקר על השערות, ניחושים ותיאוריות של מומחים וחוקרים למיניהם. גם אנחנו נאלצנו לא פעם להסתפק בהשערות, כאשר ניסינו להבין את פשרו של צעד כזה או אחר לגבי המגזר היהודי, כשאנחנו חייבים לעמוד על המשמר כדי שלא ליפול קרבן לדיס-אינפורמציה מכוונת, שהפיצו השלטונות. אחרי משפט לנינגרד הראשון, שהסתיים בסוף דצמבר 1970, ציפינו מדי יום להודעה על משפטם של אלה שנאסרו ב-15 ביוני ובסוף אותו הקיץ. עם חלוף הזמן הנחנו, שכתוצאה מגל המחאות במערב על המשפט הראשון, החליטו השלטונות הסובייטים להמתין עד שיירגעו הרוחות.

והנה, ב-15 בינואר 1971 הודיעו שני העיתונים הקומוניסטים הגדולים והחשובים של אירופה, ה-"Unita" האיטלקי וה-"L'Humanité" הצרפתי, שעל-פי "מקורות מוסמכים" לא יתקיימו כלל משפטים נוספים. מכיוון שכתבי העיתונים האלה זכו ליחס מיוחד מצד השלטונות הסובייטים, סביר היה להניח שאמת דיברו. הידיעה, שהתפרסמה בפאריס וברומא, צוטטה על-ידי התקשורת העולמית, והפרשנים הסיקו מסקנה מעודדת, שהשלטונות הסובייטים גילו, ככל הנראה, רגישות לדעת הקהל במערב. כפי שהתברר מאוחר יותר, ניצלו הסובייטים את שני העיתונאים, כדי להטעות את הציבור המערבי. במרס 1971 עמדה להפתח הוועידה ה-24 של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות. לוועידה זו, כמקובל, אמורות היו להגיע משלחות של המפלגות הקומוניסטיות במערב. פרשת "משפט לנינגרד" גרמה למבוכה לא קטנה בשורותיהם. פה ושם נשמעו קולות בגנות המשפט וגזרי הדין החמורים. לסובייטים חשוב היה, זמנית לפחות, להרגיע את הרוחות, ולהשכיח עד כמה שאפשר, את הדי המשפט, ולשם כך הפיצו את הבשורות המרגיעות. הוועידה, שנפתחה בסוף מרס, נמשכה אל תוך השבוע הראשון של אפריל. אחרי הוועידה נפגשו, כנהוג, ראשי המשלחות עם מנהיגי הפוליטבירו החשובים. משלחות רבות התעכבו עוד שבועות אחדים בברית-המועצות, ואף סיירו ברחבי המדינה. השלטונות המתינו, כנראה, עד שאחרוני המשלחות יעזבו את ברית-המועצות, ורק אז התברר, שהידיעות שפורסמו בשני העיתונים הקומוניסטים היו אכן תרגילי הסחה בלבד. בזה אחר זה נפתחו משפטים בלנינגרד, בריגה, בקישינייב ובאודסה. בזמן שבמערב התפרסמו הידיעות המטעות, הכשירה העיתונות של ברית-המועצות

את האווירה לקראת פתיחת המשפטים החדשים. מאמרי ההשמצה ארסיים נגד הציונות ונגד ממשלת ישראל הופיעו בלטביה, בבילורוסיה וכמובן במוסקבה, בלנינגרד ואף בריפובליקות מרוחקות יותר. העיתונות תודרכה היטב, שלא להשתמש במונחים "יהודי" או "יהדות", ותחת זאת לכתוב "ציוני" ו"ציונות".

במסע תעמולה זה השתדלו הסובייטים להבטיח את עצמם מראש שלא יואשמו באנטישמיות. העולם צריך היה להאמין, שמדובר במסע אנטי-ישראלי ואנטי-ציוני ולא אנטישמי - אנטי-יהודי. באשר להמוני העם בברית-המועצות, התעמולה ה"אנטי-ציונית" היתה מכשיר נוסף של הסתה אנטישמית נגד יהודים, וסיפקה עוד סיבה לשנאת יהודים.

ב-11 במאי 1971, כמעט שנה לאחר מאסר הנאשמים, נפתח משפט לנינגרד השני. במשפט זה הועמדו לדין פעילי הקבוצה הלנינגרדית: הלל בוטמן, מיכאל קורנבליט, ולדימיר מוגילבר, סלומון דריזנר, לסל קומינסקי, לב יגמן, לב קורנבליט, ויקטור בוגוסלבסקי וויקטור שטילבנס.

במבוא של כתב האישום תוארה הציונות הבינלאומית כאחד הכוחות הריאקציוניים ביותר, המשרת את האימפריאליזם הבינלאומי בפעולתו החתרנית נגד המדינות הסוציאליסטיות. הוזכרו פעולות חתרניות בהונגריה, בפולין ובצ'כוסלובקיה. בכתב האישום נאמר גם שמרכזים ציוניים בשיתוף עם שירותי המודיעין הישראלים עוסקים בברית-המועצות בחתרנות אידיאולוגית-פוליטית ובריגול. גורמים אלה, נאמר שם, מפרסמים דברי השמצה על מדיניות הפנים והחוץ של ברית-המועצות, ומפיצים האשמות שווא בדבר אנטישמיות ואפליה לרעה של יהודים. מרכזים ציוניים אלה, האשים התובע, קוראים ליהודי ברית-המועצות להגר ל"מולדת של אבות אבותיהם". בכתב האישום נאמר גם שלשם פעולותיהם החתרניות מנצלים הציונים תיירים, כתבי עיתונים ונציגי מדינות זרות בברית-המועצות. סכנת החתרנות של הציונות מחמירה, נאמר, נוכח רגשות לאומיים ציוניים אצל יהודים חסרי תודעה פוליטית בשלה. הודות לרגשות אלה, הוסבר בכתב האישום, התאפשרה הפעילות הפלילית של הארגונים הציונים בלנינגרד ובערים אחרות, שאותה חשפו אנשי הק.ג.ב.

תאורי הרקע של כתב האישום שפכו אור על כוונת השלטונות הסובייטים לדכא בכוח את ההתעוררות הלאומית של היהודים ושאיפתם לעלות לישראל. מסע התעמולה האנטי-ציוני והאנטי-ישראלי צריך היה להבהיר "לאן נושבת הרוח" ולהרתיע יהודים ממגעים עם "זרים" ואילו המשפטים היו צריכים להנחית עליהם את המכה המכרעת. ב"משפט לנינגרד השני" התמקד כתב האישום בכל מה שקשור לפרשת נסיון חטיפת המטוס. העובדה, שבמהלך המשפט התברר, שהקבוצה הלנינגרדית היתה זו שהתנגדה דווקא לתכנית החטיפה, לא הפריעה לתביעה להאשים את בוטמן וקורנבליט בתכנון ובהכנות, למה שנחשב כבגידה במולדת. אולם כתב האישום עסק, כמובן, גם בסעיפים אחרים: התארגנות לפעילות אנטי-סובייטית, הכנה והפצה של חומר השמצה אנטי-סובייטי ואפילו "גנבת" חומר וציוד להדפסת ספרות אנטי-סובייטית.

לפני המשפט ובמהלכו טופלו הנאשמים בשיטות בדוקות של הק.ג.ב. מכיוון שכל אזרח סובייטי ידע, שפסק הדין וגזר הדין יקבעו "מלמעלה" והמשפט כולו אינו אלא פרסה, ניסו השופטים לשכנע את הנאשמים שעליהם להודות "בפשעיהם" ולהביע חרטה, כדי שעונשם יהיה חמור פחות.

הלל בוטמן נחשב, כנראה, על-ידי אנשי הק.ג.ב. למנהיג וליוזם, ולפיכך נפסקו לו עשר שנות מאסר בתנאים מחמירים. מיכאל קורנבליט נידון לשבע שנים. שאר הנאשמים נענשו בעיקר על הפעילות הציונית, וקיבלו פסקי דין של בין שלוש לחמש שנים. רק שטילבנד, הצעיר שבחבורה, שהצטרף לקבוצה הלנינגרדית במרס 1970 נידון לשנת מאסר אחת.

ס י פ ו ר ר ו ש ל ל ב י ג מן

לב יגמן נולד בלנינגרד ב-1940. אביו, בנו של "קנטוניסט" שגויס בנעוריו לצבא הצאר, ולאחר שהשתחרר כעבור עשרות שנות שירות, הורשה להתגורר גם באזורים שהיו מחוץ לתחום ליהודים, גידל את לב באווירה יהודית. בבית דיברו יידיש והיה שביקרו בבית-הכנסת בשבתות ובחגים. לב סיים תיכון, למד במכון לבניית אוניות והתחיל לעבוד כמהנדס מכונות. במכון שבו למד, פגש לב יהודי שלימד אותו לקרוא יידיש, וכסטודנט קרא ספרים על יהדות, שנזדמנו לידיו. רוב חבריו היו יהודים, שלעיתים נחלקו דעותיהם באשר לעתידם של יהודי רוסיה. בין חבריו היו שסברו כי יש לשאוף לעלייה לישראל, והיו שטענו כי יש לחדש את חיי התרבות היהודיים בברית-המועצות.

בסוף שנות החמישים פגש לב בגברת רוזינה, אשה בעלת השקפה ציונית עוד מן הימים שלפני המהפכה, שהשפיעה על לב ועל כמה מחבריו. באמצעותה הכיר לב את חברי החוג הציוני, שהקימו מוגילבר וצ'רנוגלז. עד אז לא היה לו קשר איזשהו עם קבוצות ציוניות במוסקבה ובריגה. בלנינגרד הוא הכיר סטודנטים אחדים מקישינייב.

הקבוצות הקטנות, בדומה לזו שבה השתתף לב, עסקו בעיקר בפעילות תרבותית ובארגון אולפנים לעברית ולהיסטוריה יהודית. קבוצות אלה משכו אליהן צעירים רבים. משקמה בלנינגרד המסגרת הארגונית, שכללה את כל הקבוצות, הצטרפה קבוצתו של לב למסגרת זו, שכונתה הקומיטט (ועד). כל קבוצה בת ארבעה-חמישה חברים בחרה נציג אחד לקומיטט. צ'רנוגלז, שהתנגד בעקביות לכל פעולה שנגדה את החוק הסובייטי, שלל באופן מוחלט אפילו דיונים בנושאים כמו חטיפת מטוס. מפיו של צ'רנוגלז נודע ללב כי בקומיטט נערכו דיונים על מבצע בלתי חוקי מסוכן ביותר, ומכיוון שהדבר היה מנוגד לדעתו קם ועזב.

באחד הימים הזמין הלל בוטמן את לב לשיחה בגן ציבורי. שם שמע לראשונה על התכנית לחטיפת המטוס. בוטמן הציע ללב להצטרף לקבוצה המתארגנת. היה זה בתחילת 1970, כשהתרוממות הרוח של מחצית שנת 1969 עדיין היתה בשיאה, והקבוצות הציוניות עסקו בהתלהבות בלימוד עברית באולפנים ובגיוס צעירים

נוספים לפעילות. בסוף שנת 1969 ובתחילת 1970, חל לפתע שינוי בהלכי הרוח, עד כדי הפסקת היציאה. בדומה לחברים אחרים שהגישו בקשות, קיבל לב יגמן סירוב "עד גיל הפנסיה", כפי שהדגישו פקידי משרד הרישוי. הפעילים החלו לדבר על הפגנות ומחאות פומביות וכו'.

בוטמן התחיל בגיוס משתתפים למבצע חטיפת המטוס, וכך הגיע אל לב, שביקש שהות לחשוב ולשקול את הצעתו. שני ילדיו הקטנים הכריעו את הכף, ולב החליט שלא להשתתף. בוטמן ביקש את עזרתו בגיוס אחרים. לב ניסה את כוחו, אך נכשל. לדבריו, שרר זמן מה שקט בנושא החטיפה, אך מאוחר יותר הוחלט לקיים דיון, שאליו הוזמנו אנשי הוועד, ובנוסף נציג אחד מכל חוג, בסך הכל כעשרים איש. מפגש זה כונה ועידה (קונפרנציה). בין המשתתפים היו בוטמן, דרזנר, צ'רנוגלז, מוגילבר, יגמן, קורנבליט לב, מישה קורנבליט, הגורביצ'ים, בוגוסלבסקי והלל שור. התומכים הנלהבים היו בוטמן ומישה קורנבליט. מוגילבר ואחרים היססו. צ'רנוגלז עמד בראש המתנגדים. לאחר ויכוח קשה הוסכם כפשרה על הפנייה לישראל. לדברי לב נכנעו בוטמן ותומכיו ללחצם של המתנגדים למבצע והסכימו לפשרה. לב כמו גם האחרים, הבין שממשלת ישראל לא תוכל לאשר מבצע כזה.

בשיחה טלפונית עם סאשה בלנק, מפעילי לנינגרד שעלה בסתיו 1969, נתקבל, כאמור, מסר שעיקרו שלילת המבצע, וכתוצאה מכך החליט הוועד על הביטול. בוטמן הודיע שהוא נוטש את הרעיון. הוא שוחח עליו עם דימשיץ, שנמנע מלהבהיר לבוטמן את כוונותיו. ככל הידוע, דימשיץ יחד עם הקבוצה הריגאית החליטו בכל זאת שלא לוותר על תכנית החטיפה. הלנינגרדים, שהתנתקו כליל מרעיון חטיפת המטוס, החליטו להגביר את פעילותם ולקיים מחנה קיץ לצעירים במולדביה. לב נסע עם משפחתו לבילוי קיץ באודסה וקיבל על עצמו לבקר בקישינייב כדי לתכנן את פרטי ארגון המחנה, יחד עם הפעילים במקום, שאת חלקם הכיר בתקופת לימודיהם המשותפת בפוליטכניקום בלנינגרד.

בחודשים שקדמו, חש לב מדי פעם שהוא נמצא במעקב, אך באודסה ובקישינייב היה המעקב גלוי לגמרי. כשהיה בקישינייב, שם נפגש עם הפעילים טרכטנברג, וולושין, לויט, גלפרין וקירזנר, המתינה ליד הבית שבו נפגשו מכונית שהחלה לנסוע אחריו כאשר יצא אל הרחוב. ב-15 ביוני, כשנאסרו הריגאים עם דימשיץ בשדה-התעופה סמולני שליד לנינגרד, נאסרו גם לב באודסה, עמיתיו בקישינייב וכל משתתפי הוועידה בלנינגרד. הלל שור ובוגוסלבסקי, שטיפלו בשיקום ההריסות, נאסרו גם הם מאוחר יותר וצורפו אל האחרים. בין הפעילים בלנינגרד היתה הבנה שבמידה ומישהו מהם ייאסר, אין לשתף פעולה בחקירה, אלא רק להשיב על שאלות פורמליות כגון שם, גיל, כתובת, מקצוע, מקום עבודה וכיוצא באלה. מעבר לכך אין משתתפים פעולה.

בשבוע הראשון של החקירות, העריך לב שהחוקרים משתמשים בידעיות שכאילו "נשאבו" מעמיתיו, כדי לשבור את הנחקרים, אך לאמיתו של דבר איש לא דיבר וכל המידע לקוח מהאזנות סתר. רק כאשר היה לב בטוח שלפחות שניים מהנחקרים

(בוטמן ומוגילבר) התחילו לדבר, לא היה עוד טעם לסרב לענות לשאלות. הלחץ הכבד ביותר הופעל על בוטמן. בוטמן, שהיה בקשר עם דימשיץ והריגאים, נאשם לפי סעיף 64 - בגידה במולדת - שהעונש המרבי עליו - עונש מוות. כל השאר הואשמו בפעילות אנטי-סובייטית בלבד, לפי סעיף 70.

הבעיה שעמדה בפני הנחקרים לא היתה האם להשיב לשאלות. החוקר דרש כי יביעו חרטה על מעשיהם ויבטיחו להפסיק כל פעילות. החוקר הסביר ללב שיש בידיו כל ההוכחות הדרושות להרשעה, אך חומרת העונש תקטן בהרבה אם יביע חרטה. לב סירב. בעיניו הבעת חרטה כמוה כאישור שפעל בניגוד לחוק. בוטמן נדון לעשר שנים על מעורבותו בתכנית חטיפת המטוס. הנאשמים בפעילויות אנטי-סובייטיות שלא גילו חרטה, וביניהם לב יגמן, נידונו לחמש שנות מאסר. אלה שהביעו חרטה נידונו לעונשים קלים יחסית. הלל שור, ששמר על זכות השתיקה, נידון לשבע שנות מאסר.